EMILY FENG

LAAT ALLEEN RODE BLOEMEN BLOEIEN

Wie telt mee in het China van Xi Jinping?

Vertaald door Alexander van Kesteren

2025 Prometheus Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Oorspronkelijke titel *Let Only Red Flowers Bloom*
© 2025 Emily Feng
© 2025 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Alexander van Kesteren
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Omslagbeeld China Stamp 1999-11 the 56 Ethnic Groups of China MNH
Foto auteur An Rong Xu
Zetwerk ZetSpiegel, Best
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5260 4

Voor mijn ouders

Inhoud

Woord vooraf 9

1 De advocaat 18
2 De zakenman 41
3 De scooterdief 57
4 De geketende vrouw 78
5 De gedetineerde 96
6 De gelovige 122
7 De modelminderheid 159
8 De boekhandelaar 184
9 De demonstrant 201
10 De voortvluchtige 237
11 De asielzoeker 255
12 De diaspora 279

Woord van dank 307
Noten 311

Woord vooraf

Een wachtkamer van de immigratiedienst is doorgaans niet bepaald de plek waar ik creatieve inspiratie opdoe, maar die avond in oktober 2019 op de internationale luchthaven Beijing Capital buitelden de ideeën in mijn hoofd over elkaar heen. Bijvoorbeeld over waar ik de komende maanden zou doorbrengen als mij de toegang tot het Chinese vasteland zou worden ontzegd en ik niet kon terugkeren naar mijn appartement in de buurt van het Chaoyangpark in Beijing. Ook probeerde ik te bedenken hoe ik desnoods van buiten China verslag over het land kon blijven doen.

De afgelopen maanden had ik heen en weer gependeld tussen Beijing en Hongkong om daar de antiregeringsprotesten te verslaan. Het vasteland verlaten werd echter steeds lastiger. Elke keer dat ik op Beijings belangrijkste vliegveld door de immigratiecontrole ging hielden functionarissen me tegen voor aanvullende vragen. Op de weg terug was het nog meer gedoe. Vaak werd ik twee tot drie uur ondervraagd over mijn werk in Beijing en mijn activiteiten in Hongkong. Daarnaast werden mijn telefoon en werklaptop doorzocht. Die avond vertelde een douanebeambte dat als ik mijn telefoon en laptop niet afgaf om te worden uitgekamd, ik kon worden uitgezet. Hij legde uit dat ik vanwege mijn journalistieke werk een *person of interest* was en dat er vanwege mijn Amerikaanse paspoort elke keer dat ik een Chinese grens overstak een rood vlaggetje zou verschijnen.

Terwijl ik in de wachtkamer zonder telefoon op een van de kille metalen stoeltjes zat dacht ik na over mijn situatie. De voorgaande drie maanden hadden me uitgeput. Dat kwam deels door de meedogenloze tredmolen van de nieuwscyclus. Maar ik werd ook moe van de steeds persoonlijkere aanvallen op mezelf en mijn journalistieke werk. Van overheidsfunctionarissen had ik te horen gekregen dat ik dan misschien buiten China was geboren en getogen, maar hoe dan ook intrinsiek Chinees was en daarom in mijn verslaggeving voor een internationaal publiek het 'Chinese verhaal goed moest vertellen'. In de jaren daarna zouden de Chinese staatsmedia me bestempelen als een verrader van het ras die zich voor het karretje van 'een vijandige buitenlandse macht' had laten spannen. Ook werd ik bespot als een 'banaan' – wit vanbinnen en alleen geel vanbuiten – die cynisch haar Chinees-zijn gebruikte als een dekmantel voor kwaadaardige verslaggeving. In zowel de staatsmedia als de sociale media werden deze aanvallen opgevoerd toen China zijn grenzen sloot in 2020, in de begintijd van de mondiale coronapandemie. En toch voelde ik de onbedwingbare drang om in China te blijven en mijn werk te blijven doen, in weerwil van het regelmatige pesterige oponthoud op de luchthaven en de staatssurveillance. Waarom vond ik het werken als journalist in China zo onweerstaanbaar? En waarom was ik ondanks dat soort ongemakken toch zo dol op het leven in China?

De antwoorden op al deze vragen hingen samen met identiteit – niet alleen met die van mezelf, maar ook met het zelfbeeld van de Chinezen en met wat zij denken dat de Chinese identiteit voor hun landgenoten betekent. Tijdens die avond op het vliegveld werd het zaadje voor dit boek geplant. Uiteindelijk kreeg ik die avond toestemming om Beijing in te gaan en dus kon ik ter plekke mijn journalistieke werk blijven doen. Maar drie jaar later, in 2022, was mijn portie geluk blijkbaar op: China weigerde me het land weer in te laten. En dus begon ik te schrijven.

Dit is een boek over identiteit in China, over hoe de staat controle uitoefent over uitingen van identiteit en over wie als Chinees wordt beschouwd. Want let wel: ik ben zeker niet de enige die veel nadenkt over identiteit. Tijdens zijn twaalf jaar aan het hoofd van de Communistische Partij van China (CPC) heeft Xi Jinping zich sterk gemaakt voor het project van de Chinese verjonging en daarbij de Chinese identiteit opnieuw gedefinieerd. Onder Xi werd de definitie van de ideale Chinese burger ineens een stuk smaller. Voortaan was de ideale Chinees een etnische Han-Chinees (en dus geen lid van de vijfenvijftig andere etnische groepen die officieel door China worden erkend) die Mandarijn spreekt (en niet een van de honderden andere lokale dialecten en minderheidstalen die China rijk is), heteroseksueel is en tevens trouw is aan de heersende Communistische Partij van China. De versterking van China vereist de actieve deelname van Chinese burgers. In de periode dat ik verslag deed van het land werd het smeden van een uniforme identiteit dan ook een topprioriteit voor de autoriteiten.

Lezers die niet Chinees zijn, nooit in China hebben gewoond en geen onderdeel uitmaken van de kleine kring 'Chinawatchers' zouden zich kunnen afvragen: waarom zou ik belangstelling moeten hebben voor identiteit in China? Welnu, het antwoord daarop is eigenlijk vrij eenvoudig. In dit boek betoog ik dat de manier waarop de Chinese staat zichzelf ziet en wil dat zijn burgers zijn cruciaal is om het Chinese beleid goed te kunnen begrijpen. En dat beleid heeft een steeds grotere invloed op het buitenlandse en economische beleid van andere landen wereldwijd, in het bijzonder van de Verenigde Staten. Dit is echter geen geschiedenisboek, want het gaat over de mensen van nu. Terwijl de toegang tot China voor buitenstaanders steeds verder wordt beperkt en de kennis over de aard van het alledaagse leven steeds zeldzamer wordt, wilde ik me concentreren op gewone mensen die zowel een eigen identiteit creëren als onderhevig zijn aan het aan identiteit gerelateerde beleid van de Chinese staat.

Het is eigen aan natiestaten om een gemeenschappelijke identiteit te willen smeden en nationale eenheid te willen bevorderen. Op die regel is China geen uitzondering. Wat me echter trof in mijn tijd als journalist in China was de overweldigende preoccupatie met identiteit die verderging dan politieke waarden alleen en doordrong tot in de schijnbaar meest onbeduidende aspecten van het dagelijks leven. Deze preoccupatie wordt gemotiveerd door de diepgewortelde angst dat het historische traject van het communistische systeem in China uiteindelijk dat van de Sovjet-Unie zal weerspiegelen: een lange periode van interne verdeeldheid en maatschappelijke versplintering, uiteindelijk gevolgd door een plotselinge ineenstorting. In een interne toespraak in 2012 zei Xi: 'Een grote partij was zomaar ineens verdwenen. De Communistische Partij van de Sovjet-Unie had relatief gezien meer leden dan wij, maar niemand was mans genoeg om op te staan en weerstand te bieden.'[1]

Xi is vastbesloten weerstand te bieden. Al in het begin van zijn termijn als hoofd van de partij kwam de manier waarop hij wilde omgaan met de angst voor ineenstorting terug in een intern schrijven dat later 'Document Nummer Negen' zou worden genoemd. Zelf studeerde ik nog toen Document Nummer Negen werd gelekt. Het was de eerste keer dat ik in de krant nieuws las over China en dacht: als journalist verslag doen over China zou weleens interessant kunnen zijn. Document Nummer Negen opende een nieuw front van staatscontrole: een strijd over cultuur, identiteit en ideeën. Het bericht maakte duidelijk dat dit nieuwe front prioriteit had voor Xi en voor het partijapparaat dat hij zou aanvoeren tijdens een episch gevecht om de *hearts and minds* van de 1,3 miljard Chinese burgers.

In het document werd gesteld dat de burgers tientallen jaren lang gevaarlijk in verleiding waren gebracht door westerse ideeën over algemeen kiesrecht en een overheid die ter verantwoording kon worden geroepen. Een luidruchtig zootje naar schandalen

speurende Chinese journalisten en de vele nieuwe internetplatforms hadden de bevolking overstelpt met allerlei radicale ideeën die onverenigbaar waren met het communistische bewind. Xi zag het als zijn taak om 'geen enkele ruimte meer te geven aan welk kanaal dan ook om incorrecte denkwijzen of perspectieven te verspreiden'. Document Nummer Negen betwistte de universaliteit van ideeën over bijvoorbeeld vrije pers en mensenrechten en bevatte de boude bewering dat er een unieke 'Chinese' manier was om een land te runnen. Dat was de manier van de Partij.

De voorschriften van Document Nummer Negen kwamen niet overeen met mijn eerste jaren in China, waar ik heen verhuisde nadat ik was afgestudeerd. Dit waren de jaren waarin ik verliefd werd op het land, een plek veel weidser en diverser dan ik me ooit had kunnen voorstellen. Er is niet één China. Om zomaar een voorbeeld te geven: in de hoofdstad Beijing probeerde ik steeds vloeiender te worden in Mandarijn, een semikunstmatige verzameling oorspronkelijke dialecten en accenten die in China wordt aangeduid als de officiële landstaal. Maar de taal waarin mijn ouders communiceerden met mijn familieleden in het zuiden en die behoorde tot de Wu-talengroep was en bleef onverstaanbaar voor mij en mijn buren in het noordelijke Beijing. En nam je de hogesnelheidstrein voor een korte rit verder naar het zuiden, dan domineerden varianten van het Kantonees, die dan weer onbegrijpelijk zijn voor de sprekers van de Wu-dialecten.

Aan de universiteit had ik tijdens een geschiedeniscursus gelezen over de oproep van voorzitter Mao: 'Laat honderd bloemen bloeien, laat honderd denkscholen wedijveren.' Later zou Mao veel van de onafhankelijke denkers die gehoor gaven aan zijn oproep laten vervolgen. Na mijn verhuizing naar Beijing ving ik echter een glimp op van dat waartoe een intellectueel ontketende Chinese samenleving in staat zou kunnen zijn. Ik ontmoette Chinese beatniks en schrijvers, activisten en modellen. De meesten waren bui-

ten Beijing opgegroeid. Van hen leerde ik over de manieren van leven en lokale geschiedenissen van de verschillende provincies. Ze namen me mee naar evenementen over queer-zijn, de rechtsstaat en vakbondswerk. Voor het allereerst hoorde ik in de Chinese taal nieuwe ideeën en las ik Chinese essays die mijn oude denkpatronen uitdaagden.

Daarnaast was ik constant onderweg. Voor mijn journalistieke opdrachten reisde ik kriskras door het land en bezocht ik de meest uiteenlopende mensen en plekken, van mijngemeenschappen en fabriksstadjes tot religieuze sekten en communistische bedevaartsoorden. In de weekenden maakte ik tripjes naar de oceaan, de bergen en de machtige rivieren die het land doorkruisen. Ik hield vooral van de landschappen in het noordwesten, in provincies zoals Gansu, Ningxia en Qinghai, die meer deden denken aan het oppervlak van Mars dan aan de taferelen van kanaaltjes en wilgen die ik kende van de Chinese aquarellen waarmee ik was opgegroeid.

Schoorvoetend besefte ik dat de Chinese autoriteiten weleens gelijk konden hebben: inderdaad was mijn identiteit deels Chinees, ook al was ik geboren en getogen in de Verenigde Staten. Dat ik het zo heerlijk vond in China te leven, kwam doordat ik er in uitvergrote vorm en verspreid over een heel land een bepaalde kern van mezelf terugvond. Alleen was ik niet Chinees op een manier die paste binnen de krappe kaders van de staatsdefinitie. Dat ik verliefd werd op het land, zorgde er ook voor dat ik het beter leerde kennen. Een van de dingen die ik leerde was dat de door mij gekoesterde diversiteit onder Xi Jinping juist als een potentieel gevaar werd gezien. De online ruimte voor discussie werd meer en meer aan censuur onderworpen. De surveillance van andersdenkenden nam toe; bovendien werd de definitie van een 'dissident' verruimd. De repressie van religieuze en etnische minderheden groeide. Een van mijn bronnen varieerde op de leuze uit het Mao-tijdperk en zei dat de staat nu 'alleen nog rode bloemen liet bloeien'.

Ik gaf de voorkeur aan de Chinese uitdrukking *baihuiqianpa* (百卉千葩), die verwijst naar talloze planten en bloemen en daarmee naar de bloei van een weelderige soortenrijkdom. Deze zegswijze drukt beter uit wat mij in eerste instantie aantrok aan het werken als journalist in China: de kans om kortstondig te worden toegelaten tot de levens van inwoners van een en dezelfde natiestaat die niettemin op volstrekt uiteenlopende manieren aten, dachten, spraken en zich gedroegen. En natuurlijk ook de weerbaarheid van deze mensen die maakte dat ze trouw aan zichzelf bleven ondanks de grootschalige intimidatie en druk om zich te conformeren. Dit werden de centrale thema's in mijn journalistieke werk en het waren deze verhalen die me ook na mijn vertrek uit China zijn bijgebleven.

Dit boek is een verzameling van deze verhalen. Ik vertel eerst over mensen op het Chinese vasteland die er verschillende politieke visies op China op nahouden. Vervolgens waaiert het boek uit naar de grensstreken die ooit werden gezien als de marges van het Chinese Keizerrijk, te weten de regio Xinjiang en de provincies Binnen-Mongolië, Ningxia en Gansu, waar taal, etniciteit en religie nog altijd twistpunten zijn voor het op de Chinese identiteit gerichte staatsproject. Daarna trekken we van het Chinese vasteland naar Hongkong, een plek van meerdere protestgolven die allemaal nauw samenhangen met thema's van identiteit en met ideeën over de manier waarop deze stadstaat zich binnen het bredere Chinese project zou moeten ontwikkelen. Na mijn terugkeer in de Verenigde Staten, kwam ik erachter dat de verschillende opvattingen over hoe Chinees te zijn ook doorsijpelden in de gemeenschappen van de diaspora waarbinnen ik ben opgegroeid. Het boek sluit dan ook af in de Amerikaanse context.

Een groot deel van het boek is geschreven en geredigeerd in Taiwan, het autonome en democratisch bestuurde eiland dat China als wezenlijk onderdeel van zichzelf ziet en waarover het dreigend

heeft gezegd het gezag desnoods via een invasie te zullen afdwingen. Ik verhuisde begin 2023 naar Taiwan, nadat Beijing mijn verblijfsvergunning had stopgezet en had geweigerd mijn journalistieke accreditatie te verlengen. Emotioneel stuurloos en verscheurd nadat mijn leven in China abrupt was afgebroken, vond ik troost in de verhalen van de slordige één miljoen Chinezen die tijdens de Chinese burgeroorlog naar Taiwan waren gevlucht. Dat gebeurde zeventig jaar voordat ik in hun voetsporen trad. Bijna allemaal hadden deze vluchtelingen gedacht dat hun verblijf in Taiwan tijdelijk zou zijn en hadden ze gehunkerd naar hun verloren Chinese thuis. Maar de meesten van hen keerden nooit terug. Ik wilde echter niet worden zoals de bannelingen uit deze generatie die zich verloren in nostalgische mijmeringen en blind bleven voor de schoonheid van Taiwan. In de loop van de daaropvolgende twee jaar vond ik in Taiwan een nieuw thuis. Ondertussen leerde ik over manieren waarop identiteiten voortbestaan buiten de landsgrenzen en onafhankelijk van politieke regimes.

Aan dit alles moest ik denken toen ik in december 2023 een gesprek had met de Taiwanese politicus Ma Ying-jeou. Een paar weken na ons interview stonden in Taiwan cruciale presidentsverkiezingen op de agenda. Ma is net als ik een kind van Chinese ouders. Doordat zij vanwege de burgeroorlog naar Taiwan waren gevlucht, groeide hij op in dit land waar hij na de democratisering uiteindelijk tot president zou worden gekozen – al had zijn vader hem ingeprent om nooit hun verloren thuis in China te vergeten. Begin 2023 had Ma voor het eerst een bezoek aan China gebracht. Ik vroeg hem naar die reis. Ma betoonde zich dolenthousiast. Terwijl ik toch sterk het idee had dat het land zich onder Xi Jinping politiek naar binnen keerde, bespeurde hij in de geestdrift waarmee hij in China door de menigten was begroet een prille liberalisering. 'Vergelijk je het China van tegenwoordig met het China van dertig jaar geleden, dan zijn er veel verschillen. Ze begrijpen het belang van democratie, ook al kennen ze de term niet.' Hij beant-

woordde mijn ongeloof met een glimlachje. Het leek of we langs elkaar heen praatten, alsof we het over totaal verschillende landen hadden.

Maar als ik nu terugkijk op dit gesprek begrijp ik hem volgens mij beter. Hoewel ik er niet meer woon, mis ik China en wil ik nog steeds als Chinees worden gezien. Wat ik echter besefte – net als veel van de mensen die in dit boek aan het woord komen – was dat we allemaal hunkeren naar een ander China. We jagen allemaal onze eigen voorstellingen van China na. Van een China dat niet langer bestaat, of misschien wel nooit heeft bestaan.

1 De advocaat

Yang Bin werd geboren met een wens naar meer. Haar ouders hadden gewild dat ze werd zoals zij: fabrieksarbeiders met een stabiel inkomen, een gegarandeerd pensioen en een staatswoning. Beiden werkten bij een staatsfabriek in auto-onderdelen die vrijwel constant verlies leed maar toch nooit dichtging. Yang raakte echter nooit het voorgevoel kwijt dat er voor haar weleens grotere dingen konden zijn weggelegd.

De energie spat van haar af: ze is sociaal, heeft levendige ogen en telkens wanneer ze lacht (en dat doet ze vaak) tekenen zich in haar wangen diepe kuiltjes af. Toch was dit zelfvertrouwen niet aangeboren, maar aangeleerd. Als jong meisje was ze verlegen en bloosde ze veel en vaak. Ze werd midden in de Culturele Revolutie geboren, dat decennium van politiek geweld dat begon in de jaren zestig en waarbij naar schatting een half miljoen mensen om het leven werden gebracht. Ze leerde de waarde van inschikkelijkheid, van volgzaamheid. Tijdens haar jeugd maakten haar ouders duistere zinspelingen op eerdere zuiveringen onder voorzitter Mao Zedong, die de Communistische Partij leidde tot aan zijn dood in 1976. Ze begreep dat wie zijn kop boven het maaiveld uitstak een gemakkelijk doelwit zou zijn wanneer een volgende politieke campagne zich aandiende. Aan de universiteit koos ze voor de studie die haar politiek gezien het veiligst leek: het inmiddels verdwenen

onderzoeksveld 'Bouwen aan het Chinese socialisme', een tamelijk esoterische discipline waarbij studenten onderzoek deden naar het 'socialisme met Chinese kenmerken', zoals Deng Xiaopings beroemde frase luidde.

Yang had het geluk dat ze volwassen werd op het moment dat China zich na het Mao-tijdperk opnieuw wilde uitvinden. De economische en politieke hervormingen die in 1978 waren gelanceerd door Deng, een partijleider die zelf tweemaal was 'gezuiverd' door Mao, hielden in dat mensen die het aandurfden hun eigen banen konden kiezen en bijvoorbeeld konden gaan werken bij het handjevol nieuwe private bedrijven dat werd opgezet. Dus toen Yang na haar afstuderen in 1990 een baan kreeg aangeboden in dezelfde fabriek en *danwei* (communistische werkeenheid) als haar ouders, sloeg ze dat aanbod af. Twintig jaar daarvoor was zo'n keuze ondenkbaar geweest, maar de tijden waren veranderd en zij behoorde tot een nieuwe generatie. 'Ik wilde geen leven dat ik van begin tot eind kon uittekenen,' vertelde ze me. Hoewel ze destijds nog niet precies wist wat ze dan wel wilde, wist ze honderd procent zeker dat ze het niet zou vinden bij een staatsbedrijf in de provincie Hunan waar 'het mogelijk was om in een fabriek van tienduizend arbeiders te leven en sterven, van de peuterschool tot het mortuarium'. Dat was de 'ijzeren rijstkom': het socialistische vangnet.

Haar drang naar avontuur dreef haar naar de kustprovincie Guangdong, waar haar broer al eerder was gaan wonen. Die keuze pakte goed uit. Yang kon weldra aan de slag in een nieuwe private pesticidenfabriek. De jaren negentig waren de turbulente jaren van het Chinese beleid van openstelling en hervorming. Nadat de economie bijna veertig jaar lang in een ideologische dwangbuis had gezeten, lagen er enorme financiële kansen voor het grijpen. De uitgangspositie van Guangdong was uitstekend, aangezien de provincie zo dicht bij de Britse kolonie Hongkong lag, waar de welvaart overvloedig was en het zakelijk instinct de toon aangaf. Bovendien was Guangdong vanwege de enorme haven een uitgelezen

locatie voor een van de eerste experimentele speciale economische zones van het land, waar private bedrijven mochten worden opgezet en internationaal mochten handelen. Deze tendens bespoedigde de Chinese economische openstelling.

Toen ze haar fabrieksbaan kwijtraakte, waaraan haar verblijfsvergunning in Guangdong was gekoppeld, kon Yang het idee van een terugkeer naar huis niet velen. Een van de fabrieksmanagers – een man die ze ook nu nog haar beschermengel noemt – schoot haar te hulp en regelde een baan voor haar als klerk bij het districtskantoor van de openbaar aanklager. Het betaalde weliswaar niet goed, maar zulke ambtenarenbanen waren in trek vanwege hun bijkomstige voordelen en stabiliteit.

De baan stelde haar in staat zichzelf opnieuw uit te vinden. Op het kantoor van de openbaar aanklager maakte het niet uit dat ze tot een paar jaar eerder als de dochter van fabrieksarbeiders was voorbestemd om dat zelf ook te worden; in Guangdong kon ze zich ten dienste stellen van het recht. Ze kon niet bevroeden welke uitdagingen de komende vier decennia haar zouden brengen, maar ook als ze die wel had gekend zou ze zich met evenveel overgave op deze kans hebben gestort. Haar carrière zou haar in de frontlijn brengen van de strijd om het definiëren van het nieuwe Chinese rechtsstelsel, om te bepalen wier belangen het verdedigde en te beslissen welk soort land dat stelsel zou helpen vormgeven. Dit was het hogere doel waarnaar ze had gezocht.

Yang begon haar carrière in een periode dat ook grote delen van de Chinese economie en het partijsysteem, inclusief de rechtsspraak, aan heruitvinding toe waren. China wilde een meer werelds rechtssysteem optuigen waarin rechtsstatelijke principes leidend waren. Restricties op private bedrijven werden opgeheven en na dertig jaar waarin de vraag was onderdrukt nam de economische groei een hoge vlucht. Wat China nodig had waren onpartijdige rechtbanken en transparante wetten die dit economische experiment in

goede banen konden leiden. Bovendien wilde China zich presenteren als een modern land dat een veilige bestemming was voor buitenlandse investeringen. Wet- en regelgeving moest worden ingevoerd om geschillen te kunnen beslechten en juridische functionarissen zoals Yang moesten worden opgeleid om de nieuwe regels te handhaven.

De Partij haalde buitenlandse deskundigen binnen en absorbeerde zoveel mogelijk expertise. 'Een flink deel van de rechtsstaat zoals die de afgelopen veertig jaar is ontstaan hebben we kunnen opbouwen doordat we konden profiteren van de ervaringen uit het buitenland,' schreef Xiao Yang, voormalig voorzitter van het Chinese Hooggerechtshof.[1] Aangezien er in Hongkong reeds een relatief ver ontwikkeld *common law*-systeem naar Brits model bestond, stuurde Xiao meer dan tweehonderd Chinese rechters naar de voormalige Britse kolonie om internationaal recht te studeren. Sommigen zouden zich na hun terugkeer in China ontwikkelen tot vooraanstaande rechters. Toch heerste in juridische kringen vooral bewondering voor het Amerikaanse staatsrecht. In de eerste jaren van de eenentwintigste eeuw stuurde de Partij jaarlijks tientallen partijmensen uit het middenkader naar de universiteiten Harvard en Duke, waar ze bij prominente hoogleraren cursussen politieke economie en staatsrecht volgden. Chinese academici bestudeerden het Amerikaanse systeem van checks-and-balances evenals de rol en dynamiek van het Amerikaanse Hooggerechtshof. Rechter He Fan, een lid van de hoogste rechtbank van China, schreef na het overlijden van Antony Scalia zelfs een emotioneel eerbetoon aan deze conservatieve rechter van het Amerikaanse Hooggerechtshof.[2]

De Chinese juridische herziening was cruciaal om te kunnen aantonen dat het land klaar was om onderdeel te worden van het mondiale economische systeem. In 2001 werd China toegelaten tot de Wereldhandelsorganisatie (WTO). Dat was het resultaat van een jarenlange campagne waarin het land bewees dat het zich kon en

zou houden aan internationale handelsregels en de regels van eerlijke concurrentie, voor een tijdje dan toch. Ongelukkig genoeg waren diefstal van intellectueel eigendom en vervalsing aan de orde van de dag. Dat gold in het bijzonder in de provincie Guangdong, waar duizenden Chinese fabrieken een groot deel van de consumentengoederen van de wereld produceerden. De openbaar aanklager waarvoor Yang werkte ging slechts in een fractie van deze merkinbreukzaken over tot vervolging.

Daarentegen focuste haar organisatie zich op de misdaad in de onderwereld. Het Chinese economische wonder ging gepaard met een uitbarsting van wetteloosheid.[3] Terwijl mensen in de jaren negentig van de dorpen naar de steden trokken steeg de misdaad explosief. Als openbaar aanklager kreeg Yang te maken met afgrijselijke incidenten. Het bendegeweld groeide snel; zo terroriseerden twaalf jonge piraten met bommen en messen vissersboten in de kustprovincie Fujian, totdat ze werden gepakt en terechtgesteld.[4] De autoriteiten legden een syndicaat bloot dat binnen een bestek van drie jaar voor maar liefst tien miljard dollar aan olie en auto's had gesmokkeld. Het was in diezelfde periode dat een communistisch kaderlid – ene Xi Jinping – als plaatsvervangend partijsecretaris van de provincie stevig aan de weg timmerde. Dertien jaar later zou Xi worden benoemd tot partijsecretaris en hoogste leider van de gehele Communistische Partij van China. Te midden van alle chaos en onzekerheid geloofde Yang hartgrondig in het handhaven van de maatschappelijke orde door middel van een strikte toepassing van de wet. Ze stortte zich op haar baan met een activistische ijver die andere bureaucraten vermoeiend en aanstootgevend vonden.

Ze kon niet wachten om te beginnen. Haar eerste taken bij de openbaar aanklager waren echter tergend saai: ze moest vele stapels rechtbankdocumenten invullen en transcripten maken. Haar collega's waren doorgaans ongemotiveerd. Soms haalden ze op kantoor 's middags een mahjongtafel tevoorschijn, waarna ze de

rest van de dag aan dat populaire bordspel besteedden. In een nijdige bui in 1996 nam Yang ontslag. Een tijdlang joeg ze haar droom na om journalist te worden en werkte ze voor een kleine private krant. Ze besefte echter algauw dat de eigenaar meer gaf om de verkoop van advertenties dan om de journalistiek. Gelouterd keerde ze terug bij justitie, waar ze zich bewees als een voortvarend aanklager.

Ze maakte indruk op de juiste mensen. In 1997 kreeg Yang promotie en werd ze plaatsvervangend aanklager. Vlak daarna werd ze op provincieniveau belast met zware (gewelds)misdrijven. Aanvankelijk vond ze spreken in het openbaar doodeng; tijdens haar eerste zaak had ze zo'n last van zenuwen dat ze het uitgeprinte blaadje met haar tekst niet zonder trillen kon vasthouden. Maar ze was dol op het voldane gevoel dat een goed opgebouwde zaak haar gaf en ze vond een manier om de spanning die ze ervoer tijdens het spreken voor de rechtbank te omarmen.

Haar baan gaf haar de macht om iemands leven te veranderen, of zelfs te beëindigen. Ze zorgde ervoor aanwezig te zijn bij elke terechtstelling die volgde uit een zaak waaraan ze had meegewerkt. Na vijf jaar stuurde Yang voor het eerst iemand naar de dodencel. Het ging om een zaak waarin de ene man de andere met een aardappelschilmesje had doodgestoken. Ze moedigde de beklaagde aan om berouw te tonen en verlossing te zoeken.

Yang laat weinig los over wanneer ze precies christen werd, maar haar geloof was gedurende haar hele carrière ontegenzeggelijk een sterke drijfveer. De christelijke leerstukken over verlossing en vergiffenis hielpen haar bij de confrontatie met het zinloze geweld van de misdaden die ze vervolgde. Tegelijkertijd kon religie haar een meedogenloos aanklager maken. De man van het aardappelschilmesje weigerde berouw te tonen. Tijdens een bijeenkomst liet de man zich op zijn knieën vallen en trok hij aan Yangs schoenen terwijl hij haar smeekte hem een lichtere straf te geven. Haar hart vulde zich met haat, zo vertelde ze me over dat moment. Ze walgde

van zijn kruiperigheid, de manier waarop hij zich verlaagde. Ze zei: 'Hij was gewoon bang voor de dood. Ik kijk neer op zulke mensen. Het zogenaamde berouw was gespeeld.' Toen een rechter hem schuldig achtte voor moord, vroeg ze om de maximumstraf: de doodstraf. Tijdens zijn executie was zij de enige getuige. De veroordeelde staarde haar aan met een blik vol woede: 'In de hel zal ik me je herinneren,' beet hij haar toe. 'Ik zal me jou ook herinneren,' zei ze zonder weg te kijken.

Later stuurde de rechtbank haar een foto van zijn lijk voor in het dossier. Yang keek naar de foto terwijl ze dacht aan zijn laatste woorden. De eerstvolgende nachten sliep ze slecht. Tijdens het herlezen van Victor Hugo's roman *Les Misérables* werd ze getroffen door het personage van bisschop Myriel, die het de hoofdpersoon vergeeft dat hij zilveren kandelaren uit zijn huis heeft gestolen. Net als Yang vergezelt de fictieve bisschop de veroordeelde naar zijn terechtstelling. Het verschil was alleen dat de bisschop wel compassie voor de terechtgestelde voelt. Het bracht Yang van haar stuk. Ze betreurde haar hardvochtigheid. De man die ze had vervolgd was zonder liefde in deze wereld gekomen en verdiende haar mededogen. Zelf was ze van nature stuntelig en weinig welbespraakt, maar op basis van wilskracht had ze zich ontwikkeld tot een ander, beter persoon. Ook de mensen die ze vervolgde zouden die kans moeten krijgen, zo dacht ze.

Het beleid van openstelling en hervorming dat de koers van Yangs leven had verlegd, veranderde ook de manieren van leven van de bewoners van het platteland. Zij kregen nu toestemming om te leven en werken op andere plekken dan hun *hukou*, de plek waar hun huishouden was geregistreerd. Gedurende de jaren negentig trokken elk jaar zo'n negentig miljoen arbeidsmigranten van het platteland en de kleinere steden naar de metropolen Beijing, Shanghai en Guangzhou. Ze streken neer waar er werk was.[5] Velen moesten werken onder zware arbeidsomstandigheden en werden lang-

durig gescheiden van vrienden en familieleden. Met hun arbeidskracht droegen ze bij aan de tomeloze economische groei van China in die jaren, al zette hun plotselinge massale trek van het platteland naar een handvol steden de sociale zekerheidssystemen onder zware druk.

Een van deze arbeidsmigranten, een vrouw genaamd Zhou Moying, zou Yangs vermogen tot compassie en vergeving danig op de proef stellen. Zhou werkte in Guangzhou, ver weg van haar geboortestad. Ze had een zwaar leven. Zhou en haar echtgenoot verdienden amper genoeg om hun gezin van vijf te onderhouden; en daar kwam bovenop dat hun acht maanden oude dochtertje ziek was. Het kostte Zhou alle moeite van de wereld om haar vaak afwezige echtgenoot zo nu dan zijn verantwoordelijkheid voor het gezin te laten nemen. Op een benauwde dag in juli 2005 stond ze op om haar dochtertje rijstepap te voeden, maar het kind bleef maar jengelen. Haar echtgenoot leek het babygehuil niet eens op te merken. Zhou voelde zich aan haar lot overgelaten. In een opwelling liep ze naar de rivier die langs hun huis stroomde en gaf ze hun baby mee aan het water. Ze wilde ook zichzelf in het water storten, maar het was de gedachte aan haar twee oudere kinderen die haar daarvan weerhield. Daarop gaf ze zichzelf aan vanwege het verdrinken van haar dochter.

Yang kreeg de taak Zhou te vervolgen. Ze zette zichzelf schrap voor de ontmoeting met een moeder die zo wreed was dat ze haar eigen kind doodde. Maar de verslagen vrouw die in het detentiecentrum van Guangdong voor haar zat bleek niet het monster dat Yang zich had voorgesteld. Zhou was zo radeloos dat ze tijdens hun eerste ontmoeting nauwelijks een woord kon uitbrengen. Tussen het snikken door smeekte ze Yang om haar ter dood te veroordelen; ze had gefaald als moeder en had verzuimd zichzelf te doden. Daarom vroeg ze Yang de klus te klaren. Yang herinnerde zich de man tegen wie ze de doodstraf had geëist en hoe zinloos haar haat destijds had gevoeld. Ze zou Zhou's misdaad nooit kunnen begrij-

pen, schreef ze later, maar wat ze wel begreep was dat uitzichtloze armoede daarbij een rol had gespeeld. Ze besloot deze zaak anders aan te pakken. In een interview uit die tijd zei Yang: 'We moeten oog hebben voor de mensen die net als zij onder aan de samenleving bungelen en het zwaar hebben. Het recht zou zich daarvan rekenschap moeten geven.'[6]

Uiteindelijk formuleerde Yang in haar aanklacht een beknopt en mild oordeel over Zhou's zaak: 'Tegenslagen, een onverschillige echtgenoot, ziekte, financiële zorgen, en dat alles gecombineerd met eenzaamheid, depressie en familie die op afstand woont – allemaal factoren waarmee we rekening moeten houden – gecombineerd met haar eigen onwetendheid, brachten Zhou Moying tot deze impulsieve stompzinnige daad.' Yang vroeg om een verlaagde straf van vijf jaar.

Haar collega's protesteerden fel. Terwijl de publieke aandacht voor Zhou's zaak groeide, nam ook de politieke druk toe op de rechtbank in Guangzhou om Zhou tot een substantieel hogere straf te veroordelen. Yangs meerdere riep haar meermaals op het matje van vanwege haar 'vrouwelijke sentimentaliteit'. Uiteindelijk veroordeelde de rechtbank Zhou vanwege moord tot een gevangenisstraf van elf jaar.

Maar Yang gaf niet op. Integendeel: deze uitspraak ontstak bij haar een vuur van verzet. Ze ging in beroep op basis van de motivering dat hoewel Zhou een moreel verfoeilijke daad had begaan, de moeder daartoe was gedreven door erbarmelijke omstandigheden die buiten haar macht lagen. Ze schreef dat het rechtssysteem mensen niet alleen eerlijk, maar ook humaan diende te behandelen. Daarom zou de Chinese rechtspraak, die volop bezig was aan een moderniseringsslag, zich niet moeten beperken tot alleen het uitdelen van straffen.

Haar argumenten maakten veel los in het land. Taxichauffeurs en kantoorwerkers konden zich niet meer losrukken van de radio; iedereen discussieerde mee over de validiteit van Yangs argumen-

ten. Bovendien genoot ze de sympathie van een vrij grote groep gelijkgezinde advocaten. Begin jaren nul floreerde de Chinese *weiquan*, de burgerrechtenbeweging. Die werd voortgedreven door moedige advocaten en idealistische rechtsgeleerden die geloofden dat het recht kon worden gebruikt om de overheid verantwoording te laten afleggen en zelfs, op de langere termijn, om het communistische systeem via democratische hervormingen van binnenuit te veranderen. Weliswaar waren deze weiquan-advocaten veelal geschoold in ondernemingsrecht, maar ze namen tegelijkertijd kleinere pro-Deozaken aan waarbij ze mensen verdedigden die in het razendsnel veranderende China aan het kortste eind trokken. Onder hen waren mensen wier grond was onteigend om plek te maken voor de uitdijende nieuwe steden en moeders die protesteerden tegen de geboortebeperkingen. Ook kwamen ze op voor de rechten van arbeidsmigranten. Tussen Yang en deze mensenrechtenadvocaten bestond de wederzijdse erkenning dat ze zich, al was het vanuit tegengestelde uitgangsposities, sterk maakten voor hetzelfde doel: een onafhankelijk rechtsstelsel dat de rechten van het individu beschermde. Tijdens een tv-debat over de rechtspraak dat op veel plekken in China te zien was zei ze: 'De toepassing van de wet is kil, maar de essentie van de wet is warm. Om iemands ziel te beroeren moet je liefde tonen.'

Ten slotte zou Zhou een verkorte straf van zes jaar uitzitten. Tot Yangs eigen verbazing betekende de Zhou Moying-zaak niet het einde van haar carrière, maar transformeerde ze haar juist tot een nationaal boegbeeld van de magistratuur. Op de staatstelevisie kreeg een stralende Yang een medaille uitgereikt omdat ze een uitmuntende rechtsfunctionaris was. Tegen een Chinese krant zei ze: 'Als ik later oud ben zal ik me niet herinneren hoeveel mensen ik heb vervolgd, maar wel hoeveel ik er heb gered.'[7]

De zaak bevrijdde haar. Ze was niet langer bang de regels te overtreden. Vanaf dat moment zette ze zich in voor rechtvaardigheid, ongeacht de politieke prijs die ze daarvoor zou moeten beta-

len. In 2010 werd Zhou vlak voor Kerstmis vrijgelaten. Een van de eersten die ze opzocht was Yang. De camera's registreerden gretig hoe de twee vrouwen elkaar huilend in de armen vielen.[8]

De zaak-Zhou had het begin moeten inluiden van Yangs lange en luisterrijke loopbaan als een van de toonaangevende aanklagers van China. Daarentegen ervoer ze al snel de eerste steekjes van de desillusie. Binnen het Chinese rechtsstelsel was het concept rechtsstatelijkheid nog altijd slechts een stip aan de verre horizon. Corruptie was aan de orde van de dag – zoals ze sinds dag één bij de openbaar aanklager had geweten – maar ze wist hoe ze rechters moest peilen en hoe ze hun persoonlijkheid moest inschatten, om vervolgens in de rechtszaal haar argumenten navenant aan te passen. Bijna twintig jaar van zulke kunstgrepen en manoeuvres begonnen echter op haar te wegen. In de jaren na de zaak-Zhou vervluchtigde in juridische kringen de hoop op hervormingen.

Eind 2012 werd Xi Jinping de secretaris-generaal van de Communistische Partij en daarmee de facto de nieuwe hoogste leider van het land. De destijds bijna zestigjarige Xi was de zoon van een vereerde revolutionaire leider en dus een zogenoemde prins van de communistische elite. Buiten China hadden echter weinig mensen van hem gehoord. Een jaar eerder was hij een van de topkandidaten voor de hoogste partijfunctie gebleken. Algauw rekende hij af met zijn belangrijkste tegenstrever, Bo Xilai, eveneens een communistische prins en tevens een voormalig lid van het politbureau, nadat diens vrouw betrokken was bij de moord op een Britse zakenman. (Zowel Bo als zijn echtgenote kregen in 2013 levenslang vanwege corruptie.)

Niettegenstaande zijn prestigieuze afkomst hadden Xi en zijn familie het tijdens de politieke zuiveringen van de Culturele Revolutie zwaar voor de kiezen gehad. Xi zelf werd verbannen uit Beijing en bracht zeven jaar door in een grotwoning die was gehouwen uit de compacte gele lössheuvels in de provincie Shaanxi.

Hij besefte terdege dat de grilligheid van de absolute macht de samenleving piepend en knarsend tot stilstand kon brengen, en daarbij en passant families verpletterde en de toekomst van jonge burgers fnuikte. Om die reden zagen Chinawatchers een liberale hervormer in Xi. Ook Yang ging ervan uit dat Xi het beleid van zijn voorganger op zijn minst zou voortzetten.

Daarentegen luidde zijn machtsovername een herwaardering in van de voorgaande vier decennia aan economische liberalisering en politieke openstelling van het land. Als de nieuwe Chinese leider was hij gepreoccupeerd met de oorzaken die hadden geleid tot de teloorgang van de Sovjet-Unie en meer bepaald de manieren waarop een dergelijke ineenstorting tegen elke prijs kon worden voorkomen. De Sovjet-Unie had negenenzestig jaar bestaan toen ze uiteenviel; op dat moment naderde de Communistische Partij van China diezelfde tijdshorizon. In 2009 gaf Xi, destijds als het hoofd van de Centrale Partijschool, opdracht tot een historisch onderzoek naar de redenen van de val van de Sovjet-Unie. Zelf weet hij de neergang aan de gebrekkige volharding van de Sovjets om dissidente stemmen te onderdrukken. Een aantal jaar later zei hij in een interne toespraak: 'Een grote partij was zomaar ineens verdwenen. De Communistische Partij van de Sovjet-Unie had relatief gezien meer leden dan wij, maar niemand was mans genoeg om op te staan en weerstand te bieden.'[9]

Nog voor het eind van het jaar kondigde Xi een agressieve anticorruptiecampagne aan. Veel voorgangers hadden hetzelfde gedaan, maar de campagne onder Xi zou bijzonder hevig blijken. Bovendien pakte de campagne niet alleen de alomtegenwoordige corruptie aan, maar ruimde ze gemakshalve ook functionarissen uit de weg die werden gelinkt aan zijn politieke rivalen. Daarnaast had Xi's aanstelling directe gevolgen voor Yang en andere voorstanders van rechtshervorming. Zo genoten zij en haar collega's in wat losjes werd aangeduid als de 'hervormingsfactie' relatief verstrekkende vrijheid om zich te baseren op concepten over onafhankelij-

ke rechtspraak, die waren doorgesijpeld doordat de Chinese juristen relatief veel in aanraking kwamen met de Amerikaanse en Britse juridische tradities. Ze wisselden regelmatig berichten uit via de interne berichtendienst van de openbaar aanklager. Dat was het platform BBS, een blog annex chatroom dat zeer populair was in de begindagen van het internet. In 2015 werden al dit soort juridische forums uit de lucht gehaald.

Wat ook minder werd was het gevoel dat ze iets voor elkaar kreeg. Ze had geprobeerd om binnen het rechtssysteem te werken en daar een meer humane, op jurisprudentie gebaseerde benadering in te voeren. Daarmee maakte ze vijanden. In 2011, hetzelfde jaar dat ze werd gelauwerd als 'uitmuntende rechtsfunctionaris', werd ze overgeplaatst. Ze kreeg een kantoorfunctie die haar weghield uit de rechtszaal. Op papier was het een promotie. Maar in werkelijkheid, zo besefte ze terdege, was het een waarschuwing: houd hiermee op. Mensen binnen het rechtsstelsel waren afgunstig op de publieke lof die haar ten deel viel en vreesden dat ze die zou benutten om gevoelige zaken aan te pakken. In een daad die haar jeugdige opstandigheid van drie decennia eerder weerspiegelde, sloeg ze de aangeboden functie af. Ze nam zelfs helemaal afscheid van de ambtenarij. Op dat moment bevond ze zich op het toppunt van haar carrière en publieke roem. Ze zei tegen een Chinese krant: 'Aangezien ik geen rechtszaken kan doen, heeft het weinig zin om hier [bij de openbaar aanklager] nog langer te blijven.'

In 2015 stapte ze over 'naar de andere kant'. Ze maakte bekend dat ze buiten het systeem aan de slag ging als mensenrechtenadvocaat. Ze zou de beklaagden niet langer vervolgen, maar juist verdedigen. Op dat moment was ze vijfenveertig en klaar om zichzelf opnieuw uit te vinden. Ze besefte dat de weiquan-gemeenschap van activistische advocaten en pleitbezorgers van mensenrechten steeds meer onder een politiek vergrootglas kwam te liggen, maar ze meende dat deze wereld in elk geval niet werd gegijzeld door

politiekerig-bureaucratisch gedoe en de politieke richtlijnen waar de openbaar aanklagers door werden geremd.

Het veranderen van juridisch kamp voelde alsof ze een oude identiteit herontdekte, een versie van zichzelf die ze eerder had moeten achterlaten. De mensenrechtenwetgeving sloot beter aan bij haar oorspronkelijke missie als jonge aanklager. Ze kon blijven streven naar rechtvaardigheid en het instrument van het recht inzetten voor een betere, menselijkere samenleving. Ze begon haar eigen rechtsbijstandskantoor en nam pro Deo politieke zaken aan – betreffende politieke dissidenten en rekestranten – die ze in de hoedanigheid van haar vorige functie juist had moeten negeren. Dit werk was bevrijdend en gevaarlijk. Ik hoorde de opwinding in haar stem terwijl ze vertelde over de zaken waaraan ze op dat moment werkte.

Ze vertelde dat ze niet bang was voor politieke vergelding. Ze had jarenlang doorgebracht binnen hetzelfde publieke veiligheidsstelsel dat haar en haar cliënten intimideerde en surveilleerde. Ze was door en door bekend met het hele scala aan juridische repercussies waarmee ze vanwege haar openhartigheid te maken kon krijgen. Haar werk was deze risico's waard. Een keer zei Yang tegen me: 'Waarom zwemt een vis? Doet hij dat alleen om te overleven? Hij zwemt omdat hij meer ruimte nodig heeft. Ook als je een gekooide vogel genoeg voert, zal hij proberen weg te vliegen zodra hij die kans krijgt. Net zo hebben mensen voor zichzelf een weidsere en vrijere wereld nodig.' Haar toewijding aan de burgerrechtenbeweging zou weldra op de proef worden gesteld.

In eerste instantie was advocaat Ren Quanniu niet bijster gealarmeerd over de stortvloed aan e-mails en WeChat-berichten. 'Je moet het land onmiddellijk verlaten,' adviseerde een collega hem gespannen. Ren bleef onaangedaan. Het werken als mensenrechtenadvocaat betekende nu eenmaal dat je het risico op detentie liep, dus tot zover niets nieuws onder de zon. Het was 9 juni 2015 en in

de burgerrechtenbeweging gonsde het van het nieuws dat hun collega Wang Yu die ochtend plotseling was verdwenen. Ze had haar echtgenoot en tienerzoon afgezet op het vliegveld. Bij terugkeer in haar appartement in Beijing had ze geconstateerd dat de lichten niet meer aangingen; haar elektriciteit en internetverbinding waren afgesloten. Even later ontvingen vrienden noodberichten van haar dat onbekende mannen haar deur probeerden te forceren. Sindsdien heeft niemand meer contact met haar kunnen krijgen.

Haar medestanders, onder wie Ren, maakten zich zorgen. Maar ze wisten ook dat Wang – net als zijzelf – zich hierop mentaal had voorbereid. De Chinese burgerrechtenbeweging opereerde op of net over het randje van dat wat politiek haalbaar was in China. De betrokken advocaten namen doelbewust provocatieve zaken aan waarbij lokale overheden ter verantwoording werden geroepen vanwege de bescherming van burgerlijke vrijheden van vrouwen, etnische en religieuze minderheden, en andere groepen die de Chinese regering politiek hinderlijk vond. Dat je persoonlijk gevaar liep was eigen aan het werk.

Daar kwam bij dat Ren op de dag van Wangs verdwijning met zijn hoofd elders zat. Hij werd in beslag genomen door een nieuwe zaak waarin hij negen Falun Gong-studenten vertegenwoordigde. Ze waren gevangengezet door de plaatselijke autoriteiten in Cangzhou, een stad in de noordoostelijke provincie Hebei. Naar verluidt waren ze tijdens hun hechtenis gemarteld. De reden: ze behoorden tot een quasireligieuze school van meditatie die door China wordt beschouwd als een kwaadaardige sekte. De districtsrechtbank in Cangzhou had het proces meer dan een jaar uitgesteld, omdat elk van de tien advocaten, onder wie Ren, per se uitvoerig moesten worden doorgelicht. Die juli had een rechtbank eindelijk de zaak geaccepteerd en een datum voor het proces bepaald. Aldus bereidde Ren zich voor op een drukke periode waarin hij zou forenzen tussen zijn thuisstad Zhengzhou, in het midden van China, en de provincie Hebei.